॥श्री॥

अध्याय पंधरावा

- पुरुषोत्तमयोग -

ज्ञानकांडाचा कळस.

कांडत्रय निरुपणी। श्रुतीचे ही कोडिसवाणी॥

कर्मयोग, भक्तियोग, ज्ञानयोग या तिन्ही विभागा-मध्ये सांगितलेली ही अत्यंत गोजिरवाणी श्रुतीच आहे. बारावा अध्याय आदि आणि पंधरावा अवधी आहे. बाराव्या अध्यायातील भक्तोत्तम तेराव्या अध्यायातील क्षेत्रक्षेत्रज्ञ आणि चौदाव्या अध्यायातील त्रिगुणात्मक प्रकृती या सर्वांचे सार भगवंत सांगत आहेत. अवघी प्रकृती व दृश्य सृष्टी म्हणजे संसाररुपी अश्वत्थ वृक्ष असल्याचे रुपक सुरुवातीला भगवंत सांगतात. या वृक्षाचे मूळ परमात्मा असून वेद ही त्याची पाने आहेत. देव, मनुष्यादि योनी या त्याच्या शाखा आहेत. या संसाररुपी वृक्षाला छेदण्यासाठी एकच शस्त्र आहे ते म्हणजे असंग।

त्यासाठी मान मोह टाकावे लागतात. आसक्ती-दोष जिंकावे लागतात. निर्द्वंद्व व्हावे लागते. परिणामी परमात्म्याचे परमधाम प्राप्त होते. असे परमधाम की तिथून पुन्हा संसारात यावे लागत नाही.

देहबुद्धीमुळे परमात्म्यापासून भिन्नता प्राप्त होते परंतु ज्ञानदृष्टीने अभिन्नता लाभते.

देह म्हणजे नाशिवंत क्षर आणि आत्मा म्हणजे अविनाशी अक्षर आहे.

Notes

T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	NOV

आणि या दोन्हींच्या पलीकडे असलेला निरुपाधिक तिसरा उत्तम पुरुष होय. तोच परमात्मा. तो 'पुरुषोत्तम' सदा सर्वदा आहेच.

ही अनुभूती यथार्थ येणे म्हणजेच ज्ञानावस्था. हीच आत्मविद्या, ब्रह्मविद्या! या पुरुषोत्तमाला तत्वतः जाणणे हेच गुह्यतम पारमार्थिक ज्ञान!

∴ या अध्यायाला 'पुरुषोत्तम योग' असे सार्थ नाव आहे. केवळ २० श्लोकांचा परंतु अतिशय आशयघन असा हा अध्याय आहे.

मानवी संस्कृतीचा जन्म होऊन हजारो वर्षे झाली. ऋग्वेद ज्या क्षणी निर्माण झाला तेव्हापासून चा कालखंड जर ध्यानात घेतला तर किमान दहा हजार वर्षे मानवी संस्कृतीची धरायला हरकत नाही. एवढ्या मोठ्या कालखंडाच्या मानाने ही दहा हजार वर्षे म्हणजे काहीच नाहीत. कारण ब्रह्मदेवाचे गणित आपल्याला माहीत आहे.

पूर्वी हे विश्व बऱ्याच प्रमाणात सुरक्षित होते. परंतु गेल्या दोन तीनशे वर्षात जग फार बदलले. विश्वाचा विनाश होईल अशी शस्त्रे-अस्त्रे आज आहेत. हा सर्व रजोगुणाचा परिणाम आहे.

रजोगुणाचे थोडक्याने समाधान होत नाही. त्याला सतत हाव असते. कितीही मिळाले तरी अजून हवे असते. रजोगुण सतत क्रियाशील असतो.

हा रजोगुण चांगला की वाईट?

Notes

2011	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M
OCT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31

रजोगुणाला जर सत्वगुणाचा अंकुश नसेल तर तो मध्येच स्थिरावतो, थांबतो, सुस्तावतो.
∴ सत्वगुणाने त्याला वर खेचून धरले पाहिजे नाहीतर तो आपोआप तमोगुणाकडे वळेल.
विज्ञान स्वतः तटस्थ असते पण ते ज्याने धारण केले आहे त्या मानवाच्या गुणांवर अवलंबून असते. माणसाने आज जग विनाशाच्या टोकावर आणून ठेवले आहे.
"विज्ञान हे ज्ञानासह स्वीकारायचे असते. केवळ जर विज्ञान स्वीकारले तर ते घातकच ठरते."
याचे प्रत्यंतर आज येत आहे.
विज्ञानाची साधने वापरण्यात विवेक हवा. नाहीतर आपल्याच पायावर धोंडा मारून घेण्या-सारखे होईल. सात्विकतेने या विश्वाचे भले होईल. नाहीतर विनाश अटळ आहे. भगवंत सांगत आहेत - रजोगुणाला शरण जाऊ नका. त्याला सारखे सत्वगुणाकडे खेचून धरा.
केवळ सत्वामुळेच व्यक्तीची, कुटुंबाची आणि समाजाची धारणा होते. वेदातल्या ऋचा किंवा उपनिषदातले मंत्र हेच सांगतात. विश्वप्रार्थना सुद्धा या सात्विकतेतूनच निर्माण झाली आहे.

सर्वेऽपि सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखमाप्नुयात्॥

www.madhaveeraghuveer.com

Notes

T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	NOV

003 780 1207

7 OCTOBER 2011

FRIDAY

280 - 85 • Wk - 40

7Xy5c

खरे तर जीवनात ९५% परमार्थ आणि ५% प्रपंच असायला हवा. पण माणूस केवळ प्रपंचालाच चिकटून रहातो. रजोगुणी माणूस सुख ओरबाडून घेतो. परंतु सत्वगुणी माणसाला चैतन्याचा आविष्कार अनुभवण्याची तळमळ वाटते.

आत्मसाक्षात्काराची ओढ वाटते. परब्रह्माच्या अनुभूतीसाठी सर्व संत व आचार्य वेडावून गेले आहेत. त्या परब्रह्माचे अधिष्ठान कोण आहे? तर मी आहे असे भगवंत म्हणतात. म्हणजेच परब्रह्माच्याही वर पुरुषोत्तम आहे.

त्या परब्रह्माचा अनुभव घेण्यासाठी संसार-रूपी वृक्ष छेदावा लागतो. त्या संसारवृक्षाचे वर्णन-

या वृक्षाला अश्वत्थ म्हटले आहे. वास्तविक हा विनाशी आहे. अ + श्व + स्थ = उद्या न टिकणारा असा आहे. तरीही त्याला अविनाशी म्हणतात.

(उदा:) वंशवृक्ष लिहिताना वरती कुटुंबाच्या मूळ पुरुषाचे नाव लिहितात.

हरि

त्र्यंबक वासुदेव जनार्दन

माधव केशव कृष्ण विश्वनाथ दत्तात्रय अच्युत

Notes

2011	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M
OCT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31

www.madhaveeraghuveer.com

आपापल्या घराण्याच्या मूळ पुरुषाचे नाव सर्वात वर येते तर मग इतके मोठे विश्व आहे त्याचे मूळ कोठे आहे. या सर्वांचा निर्माता, मूळ पुरुष कुठे आहे? तो खाली नाही तर वर आहे. सर्व विश्वात भरून राहिलेला तो विश्वंभर आहे. आपला मूळ पुरुष पुरुषोत्तम आहे.

ब्रह्मदेव

कारक पुरुष

पार्षद, महात्मे

भक्त

विस्तारलेली सृष्टी

(३) अश्वत्थ म्हणजे पिंपळ! श्रुती सांगते - एका झाडावर दोन पक्षी बसले आहेत. खाली बसलेला पक्षी मधुर फळे खातो तर वर बसलेला दुसरा साक्षी आहे. तो तटस्थपणे पहातो.

वारुण - अश्वत्थ (विष्णुसहस्रनाम) पिप्पल (सूत्र वाङ्मय) हा वेदकाळापासून पूज्य आहे.

सतत परिवर्तनशीलता हा याचा धर्म आहे. हा वेद आहे. याच्या ज्ञानानेच मोक्ष मिळतो.

Notes

SUNDAY 9

कण्वविधीने असे पिंपळ पिंपळाचे बी आपोआप उगवून नाही पक्ष्यांच्या पोटात घडणाऱ्या रासायनिक प्रक्रियेमुळे त्याला अंकुरणक्षमता येते

पिंपळ २४ तास दिवसा/रात्री प्राणवायूचा पुरवठा करत असतो

T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	NOV

झाडावर जैवगर्भ संस्कार होतात.

त्याची पाने म्हणजे प्रत्यक्ष वेद आहेत. छंद म्हणजेच वेद. हा मनुष्यदेह दुर्लभ असला तरी क्षणभंगुर आहे. हा जड देह कधीही पडू शकतो. म्हणून तो सार्थकी लावायचा. त्यातील एक क्षणही दवडायचा नाही.

क्षणशः कणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत्।
क्षणत्यागे कुतो विद्या कणत्यागे कुतो धनम्।।

अशा या संसाररूपी अश्वत्थ वृक्षाला जो तत्वत: जाणतो तोच वेदांचे सार जाणणारा विद्वान होय.

(२) या वृक्षाचा विस्तार - त्याच्या पारंब्या खाली येतात. न्यग्रोध म्हणजे आपल्या पारंब्या जमिनीत टाकतो आणि तिथे आपली मुळे प्रस्थापित करतो. राजाने असे असावे. प्रजेच्या कल्याणासाठी कर्मांची फळे जमिनीत रुजवावीत. ∴ त्या वृक्षाच्या फांद्या खालीही आहेत आणि वरही आहेत.

१५ वा अध्याय हा गीतेचा मुकुटमणी आहे. इथे ज्ञानाची चरमसीमा गाठली आहे.

'अहं ब्रह्मास्मि' हा सुद्धा एक प्रकारचा अहंकार आहे. मात्र ही त्यापलीकडची अवस्था आहे. तिथे अज्ञान मावळतेच पण ज्ञानही मावळते.

o गुणप्रवृद्धा - हा वृक्ष सत्व, रज, तम या गुणांच्या पाण्यावर वाढला आहे.

o विषयप्रवाला - म्हणजे विषयांचे भोगरूपी अंकुर.

www.madhaveeraghuveer.com

Notes

2011	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M
OCT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31

वृक्षावर जी नवीन कोवळी पालवी फुटते ती प्रवाळ.
० तस्य शाखा - ब्रह्मदेवापासून मुंगीपर्यंत जो
काही विस्तार आहे ते सर्व प्राणीमात्र या फांद्या आहेत.
० अधः ऊर्ध्वं च प्रसृता -
दुराचरणी - अधोगतीला म्हणजे खाली जातात
सदाचारी - ऊर्ध्वगतीला म्हणजे वर जातात
० कर्मानुबन्धीनि - संसारवृक्षाचे परममूळ म्हणजे
उपादान कारण पुरुषोत्तमच आहे. अवांतर मुळे म्हणजे
राग - द्वेष - वासना आहेत. त्याचेच बंधन पडते.
त्यामुळेच माणूस धर्म / अधर्म करण्यास प्रवृत्त होतो.
० मनुष्यलोके - अहंता व ममता यांची वासनारूप
मुळे मानवलोकातच कर्मानुसार बांधून टाकतात.
अनु म्हणजे नंतर / पाठोपाठ. कर्मानंतरच माणसाला
बंध पडतो.
असा हा वृक्ष महाभयंकर आणि अनादि आहे.

(३)(४) या संसारवृक्षाचे स्वरूप जसे सांगितले तसे
उपलब्ध होत नाही. कारण याला आदि नाही व
अंतही नाही किंवा त्याची दृढ स्थितीही नाही.
म्हणून हा वृक्ष दृढ वैराग्यरूपी शस्त्राने छेदून
त्यानंतर परमपदरूपी परमेश्वराला चांगल्या प्रकारे
शोधले पाहिजे. ज्या ठिकाणी गेलेले पुरुष पुन्हा मागे
संसारात येत नाहीत व ज्या परमेश्वरापासून या
पुरातन संसारवृक्षाची प्रवृत्ति विस्तार पावली आहे

Notes

www.madhavgaghuveer.com

त्याच आदिनारायणाला मी शरण आहे.

असंग निर्माण होण्यासाठी प्रथम संग टाकला पाहिजे. संग हा गुणांचा असतो, विषयांचा असतो. म्हणून हा संग टाकायचा. बहिःसंग व अंतःसंग हे दोन्ही टाकायचे. सात्विकतेचाही संग टाकायचा.

निळोबाराय म्हणतात —

शांति क्षमा दया। त्याही नको पंढरीराया॥

इष्टापूर्त साधायचे. इष्ट म्हणजे वैश्वदेव, स्वाध्याय, तप इ० आणि पूर्त म्हणजे विहिरी बांधणे, रस्ते तयार करणे, वृक्ष लावणे, पाणपोई चालवणे इ० लोककल्याणाची कामे करणे.

ज्यांनी गृहस्थाश्रम स्वीकारला असेल त्यांना ही दोन्ही कामे करावी लागतात. मात्र निःस्वार्थ बुद्धीने इष्टापूर्त करावे. संगाची आसक्ती असू नये. वाईट गोष्टीप्रमाणे चांगल्या गोष्टींचाही संग वाईटच. किती पसारा वाढवायचा, संगाच्या/गुणांच्या किती आहारी जायचे हे त्या कर्त्याने ठरवायला हवे.

असंगरूपी शस्त्राने सर्व तोडून टाकायचे, हे ज्याला तोडता आले त्याला ब्रह्मज्ञान झाले.

ज्यांनी हा सर्व पसारा निर्माण केला त्या पुरुषोत्तमालाच शरण जायचे - तमेव चाद्यं----- प्रपद्ये - शरणागती. समळा अहंकार त्या पुरुषोत्तमात विलीन झाल्याशिवाय पूर्णांशाने आत्मज्ञान होणार नाही. ही जी मी आहुती देतो आहे ती

Notes

2011	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M
OCT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31

इंद्राला/अग्निला देत आहे. ती मी धारण करणार नाही. ती वैश्विक देवाला परत करणार आहे आणि उरलाच तर त्याचा एक अंश मी सेवन करणार आहे.

(५) ज्यांनी आसक्तीरूपी दोष जिंकला; जे मान व मोहरहित झाले; ज्यांनी परमात्म्याच्या स्वरूपात निरंतर दृढ स्थिती झाली; ज्यांची कामना समूळ नष्ट झाली असे ते सुखदुःखात्मक द्वंद्वातून मुक्त झालेले ज्ञानीजन त्या अविनाशी परमपदाला पोहोचतात

० निर्मानमोहा- निर्मोही व अमानी.

० जितसङ्गदोषा- विषयांचा संबंध तोडणे याला संगत्याग म्हणतात. संग म्हणजे देहाभिमान. संग टाकण्यासाठी सत्संग करायचा. पूर्वसुकृतामुळे संतांची संगती लाभते. समर्थ म्हणतात — आहे तितुके देवाचे!

स्वतः ज्ञानेश्वर माउली श्रेष्ठ संत आहेत. तरी त्यांना सर्व संतांविषयी पराकोटीचा जिव्हाळा आहे.

बरवा संत समागमु। प्रगटला आत्मारामु।
आजि सोनियाचा दिनु। बरसे अमृताचा घनु॥

ऐक्य भावाच्या स्थितीत तर देवच भक्त होतो.

∴ संतांचा संग लाभण्यासाठी खरा उपासक मिळतो. संतांच्या मनात परोपकाराचीच भावना असते. शुद्ध उपासना करणारा संतच असतो. मात्र संत म्हणजे बुवा नव्हे.

० अध्यात्मनित्या - नित्य अध्यात्मात असणारा।

० विनिवृत्तकामा:- कामापासून ज्याची निवृत्ती झाली आहे.

Notes

www.madhaveeraghuveer.com

T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	NOV

ज्यांनी विषयच पाहिले नाहीत तो स्वभावतःच निवृत्त असेल. परंतु विषय डोळ्यासमोर आहेत, इंद्रिये सक्षम आहेत तरीही जो विषयांना बळी पडत नाही, तो विनिवृत्तकामाः। त्यासाठी लोकेषणा, दारेषणा, वित्तेषणा निःशेष व्हाव्या लागतात. त्यामुळे मानव निष्काम होतो.

० द्वन्द्वैर्विमुक्ता- सुखदुःखादि द्वंद्वापासून मुक्तता। द्वंद्वांना जिंकण्यासाठी विवेक वैराग्य जोडी हवी. विवेकाचे अधिष्ठान असेल तर वैराग्य प्रबळ होते. त्यातून मनुष्य अनासक्त होत जातो. एकदा तुम्ही निर्द्वंद्व झालात की सुखदुःखे गळूनच जातात.

(६) ते परमपद कसे आहे? तर त्याला सूर्य, चंद्र, अग्नी प्रकाशित करु शकत नाही आणि तिथे पोहोचल्यावर पुनः संसारात यावे लागत नाही.
रवि शशी अग्नी नेणती ज्या रूपा।
ते विष्णुपद आहे. आपला अंश जीवात्मा ही आपल्याशी अभिन्न आहे. पण जीवाच्या कोणत्या चुकीमुळे त्याला परमात्म्याचा अनुभव घेता येत नाही ते भगवंत सांगतात.

(७) हा जीवात्मा माझाच सनातन अंश आहे आणि तोच या त्रिगुणमयी मायेत स्थित असलेल्या मनासह पाच इंद्रियांचे आकर्षण करतो.

Notes

2011	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M
OCT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31

www.madhaveeraghuveer.com

श्रोत्र, चक्षु, स्पर्श, रसना व घ्राणेंद्रिय ही पंचेंद्रिये आहेत. त्यांच्या जोडीला मन हे सहावे इंद्रिय आहे. मन हे बुद्धीशी तादात्म्य पावत नाही. ते थेट पंचेंद्रियांना नाचायला भाग पाडते. जोपर्यंत माणूस रूप, रस, स्पर्श, शब्द, गंध या विषयांशी निगडित रहातो तोपर्यंत त्याला चैतन्यतत्त्वाकडे, पुरुषोत्तमाकडे जाता येणार नाही. वास्तविक पहाता आत्मा निर्लेप आहे पण प्रकृतिमध्ये स्थित असलेली मनासह सहा इंद्रिये माझीच आहेत असे तो मानू लागतो. देह आणि इंद्रियांचा स्वामी होऊन जीवात्मा मनालाच मंत्री करतो आणि विषय भोगतो.

(८) वारा ज्याप्रमाणे गंधाच्या स्थानापासून गंधाला घेऊन जातो त्याचप्रमाणे देहादिकांचा स्वामी जीवात्मा पहिल्या शरीराला सोडून दुसऱ्या शरीरात जातो.

(९) हा जीवात्मा मनासह पंचेंद्रियांचा आश्रय करून म्हणजेच या सर्वांच्या सहाय्यानेच विषयांचे सेवन करतो. साधकाने इंद्रियांवर विजय मिळवणे ही मोक्षमार्गातील पहिली पायरी मानली आहे.

मनोविजयानेच परमार्थ साधता येतो. मन जर परमार्थी लागले तर उत्तम गती प्राप्त करून देते.

मन हे सारथी तर चित्त हे वाहन आहे. मनाचा संबंध ~~[illegible]~~ बुद्धीशी तर चित्ताचा संबंध निर्मळ भावाशी आहे.

Notes

SUNDAY 16

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः।
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः॥

T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	NOV

मन हे बुद्धिच्या आधीन ठेवणे हे साधकाचे काम आहे.

www.madhaveeraghuveer.com

परमार्थ साधण्यासाठी मन जिंकावे लागते. म्हणूनच समर्थांनी मनाला बोध केला आहे. दुःख पचविण्यासाठी मनाला विवेकाचा नित्य अंकुश असावा लागतो. हेच मनाला शिकवून हळूहळू ते अंतर्मुख करता येते. जितं जगत् केन? मनो हि येन। देहबुद्धी हाच अडथळा आहे. ती प्रपंचाची आसक्ती वाढवते. देहाकडून आत्म्याकडे जायला शिकले पाहिजे. ∴ प्रभाते मनी राम चिंतीत जावा।

चित्ताच्या चिंतनाचे विषय बाह्य ~~[illegible]~~. ~~[illegible]~~ असतील तर माणूस भोगाकडे वळतो. परंतु परमेश्वरविषयक चिंतन असेल तर साधकच परमेश्वर होतो.

मानवाला वाटते आपण उपभोग घेतो. पण खरे तर वस्तुस्थिती उलटी असते. पंचेंद्रियांचे भोगच आपले शरीर पोखरत असतात.

यत् पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः।
एकस्यापि न पर्याप्तं तस्मात्तृष्णां परित्यजेत॥

(३०) शरीर सोडून जात असताना अथवा शरीरात राहात असताना किंवा विषयोपभोग घेत असताना किंवा तीन गुणांनी युक्त झालेल्याला युक्त असताना अज्ञानी लोक साक्षिभूत निर्विकार आत्म्याला जाणत नाहीत. केवळ ज्ञानरूप नेत्र असलेले (ज्ञानदृष्टी) ज्ञानीजनच तत्त्वतः जाणतात.

Notes

2011	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M
OCT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31

त्रिगुणातीत झाल्याशिवाय उपासकाचे ज्ञानचक्षु उघडत नाहीत. त्रिगुणातीत होण्यासाठी लिंगदेह (१६ कलांचा - ज्ञानेंद्रिये, कर्मेंद्रिये, पंचप्राण, मन) जिंकावा लागतो. लिंगदेह म्हणजे वासनात्मक सूक्ष्मदेह आहे. ज्ञानाने लिंगदेह जिंकता येतो.

(३३) योगीजनही आपल्या हृदयात स्थित असलेल्या या आत्म्याला प्रयत्नानेच तत्वतः जाणतात आणि ज्यांनी आपले अंतःकरण शुद्ध केलेले नाही असे अज्ञानी लोक यत्न करूनही या आत्म्याला जाणत नाहीत.

ज्ञानी व अज्ञानी या दोघांना मिळणारे फळ भिन्न असते. ज्ञानी महात्मा देहाची सर्व स्वाभाविक कर्मे करतो पण देहबुद्धीला शिवत नाही. प्रारब्धाच्या संस्कारप्रमाणे देह कर्मानुसार वागत असतो पण त्याला त्याचा लेप लागत नाही.

याच्या उलट अज्ञान्याला देहाभिमान असतो. लवणाच्या मिश्रणाने पाणी खारट होऊन जाते. त्याप्रमाणे देहबुद्धी असल्याने अज्ञानी मनुष्य देहाभिमानी होतो. सोबतीने चाललेले पांथस्थ जशी परस्परांची संकटे भोगीत असतात तसा जीवात्मा देहाशी समरस होऊन जातो. देहालाच मी मानू लागतो.

खरे तर आत्मा देहाहून वेगळा आहे. त्याला जाणणे अवघड आहे. नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यः न मेधया न बहुना श्रुतेन।

Notes

T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	NOV

(१२) पुढील तीन श्लोक महत्त्वाचे आहेत.
जे तेज सूर्याच्या ठिकाणी राहून अखिल जगाला प्रकाशित करते तसेच जे तेज चंद्राच्या ठिकाणी स्थित आहे तसेच जे अग्निमध्ये स्थित आहे ते माझेच तेज समज.

सूर्य चंद्र अग्नी हे अनुक्रमे
नेत्र मन वाणी यांचे अधिष्ठाता देव आहेत

परमेष्ठी

ज्ञानेंद्रियात नेत्र सर्वश्रेष्ठ आहेत.
कर्मेंद्रियात वाणी सर्वश्रेष्ठ आहे.
या दहा इंद्रियांपेक्षा मन हे सर्वश्रेष्ठ आहे.
परमेष्ठी म्हणजे स्वयं भगवान. त्यांचे तेज सूर्य, चंद्र व अग्नीला मिळते आणि तेच तेज नेत्र मन व वाणीत उतरते. ही तीन इंद्रिये सर्वाधिक प्रभावी असून प्रकाशक आहेत.

(13) परमेष्ठीचा प्रभाव स्पष्ट केल्यानंतर आता समष्टीचा प्रभाव स्पष्ट करतात. मीच पृथ्वीमध्ये प्रवेश करून आपल्या शक्तीने सर्व भूतांना धारण करतो आणि रसरूप, अर्थात अमृतमय चंद्रमा होऊन सर्व औषधींचे अर्थात वनस्पतींचे पोषण करतो. पृथ्वीची अन्नोत्पादक शक्ती अपूर्व आहे. ती शक्ती भगवंताची आहे. पृथ्वीची गुरुत्वाकर्षण शक्ती हेही भगवंताचे सामर्थ्य आहे.

समष्टी

www.madhaveeraghuveer.com

Notes

2011	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M
OCT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31

पृथ्वी - प्रथ् - पसरणे, विस्तार पावणे. पृथ्वी - गंधस्वरूप आहे.
सोम - चंद्र - सर्वरसस्वरूप आहे. त्याच्या प्रकाशक आणि पोषक या शक्ती आहेत. चंद्राला भगवंताकडून हे सामर्थ्य प्राप्त होते. चंद्र औषधींना पुष्ट करतो. औषधी म्हणजे वनस्पती; सोम म्हणजे चंद्र.
त्याचप्रमाणे सोम म्हणजे वेदकालीन सर्वश्रेष्ठ वनस्पती सोमवल्ली आहे. सोमरस हा स्वादिष्ट, मधुर, बलवर्धक कडक आणि स्फूर्तिदायक आहे. तसेच तो हर्षकर, सुखविणारा, पापनाशक, पावनकर्ता, आयुष्यवर्धक, आनंदकारक, परम शुद्ध, पुष्टिवर्धक, वाकशक्तीचा प्रेरक, दिव्य अलौकिक गुण असणारा आहे. त्याला सर्व हविर्द्रव्यातील श्रेष्ठ हवि म्हटले आहे.
हे इंद्राचे प्रिय पेय आहे. हे जगातील सर्वश्रेष्ठ अमृत आहे. हे पिऊन इंद्राने अतिबलवान असा वृत्रासुराचा वध केला होता.

(१४) आता व्यष्टिचे वर्णन करत आहेत.
पंचप्राण - व्यान, उदान, समान, प्राण, अपान.
व्यान - याचे स्थान सर्व देहात असते. याचे कार्य म्हणजे शरीरातील सर्व नाड्यांचे चलनवलन म्हणजे रक्ताभिसरण व्यवस्थित चालू ठेवणे.
शरीरात एकूण १६१०८ नाड्या आहेत.
भगवान एकूण १६१०८ बायका आहेत.
भगवंताच्या पत्नी १६१०८ आहेत.

Notes
७२,००० नाड्यांपैकी १६१०८ या प्रमुख, त्यातील तीन मुख्य
इडा, पिंगला, सुषुम्ना

www.madhaveeraghuveer.com

T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	NOV

जोवर शरीरात प्राण आहे तोवर तो सर्व इंद्रियांचे रक्षण करतो. त्याचा मोबदला म्हणून सर्व इंद्रिये त्याला कररूपाने भोग (Tax) देतात.

उदान - याचे स्थान कंठ आहे. याचे कार्य म्हणजे भूक आणि तहान निर्माण करायची आणि त्यांचे सांत्वन करायचे. अन्नाचा घट्ट भाग आणि जलभाग वेगळे करण्याचे कामही हा करतो.

समान - याचे स्थान नाभि आहे. हा सर्व सांध्यांवर प्रभुत्व ठेवतो. जेव्हा हा समान विषम होतो तेव्हा इंद्रिये सशक्त रहात नाहीत, सक्षम रहात नाहीत. अन्नाचा सर्व रस सर्वांगात पोहोचवण्याचे काम हा करतो.

प्राण - याचे स्थान हृदय आहे. तो श्वासोच्छ्वासाची क्रिया चालू ठेवतो. हृदयाकडे येणारे रक्त आणि हृदयाकडून सर्व शरीराला होणारा रक्त पुरवठा याचे कार्य प्राणामुळे होते. श्वासोच्छ्वासाची गती आणि त्या गतीवर नियंत्रण प्राण ठेवतो. आपण २४ तासात म्हणजे एका दिवसात २१ हजार ६०० वेळा श्वास घेतो व सोडतो. एका मिनिटात सुमारे १५ वेळा ही क्रिया घडते.

अपान - याचे कार्य म्हणजे मलमूत्राचे विसर्जन करणे हे आहे.

याशिवाय ५ उपप्राण आहेत. त्यांची कार्ये अशी -

नाग - जांभई

कूर्म - डोळ्यांची उघडझाप

कृकल - शिंक

देवदत्त - जबडा उघडणे / मिटणे

धनंजय - देह पडला तरी अंशरूपाने देहात रहाणे

Notes

2011	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M
OCT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31

www.madhaveeraghuveer.com

अन्नाचे चार प्रकार आहेत.
भक्ष्य, भोज्य - पोळी, भाकरी
पेय - दूध, ताक, सूप, सरबत.
लेह्य - पंचामृत, रायते, श्रीखंड
चोष्य - ऊस, शेंगा.

हे चारही प्रकारचे अन्न पंचप्राणांना किंवा उपप्राणांना द्यायचे असते. पण त्यासाठी त्याचे ज्ञान हवे. अन्न हे ब्रह्मरूप आहे. अन्न ही समिधा आहे असे समजून प्राणांना त्यांची आहुती द्यायची असते.

वर्गीकरण. शुष्क, स्निग्ध, सुपक्व, विदाही.

प्राण व इंद्रिये यांचा अन्योन्य संबंध आहे. प्रत्येक इंद्रियांच्या अधिष्ठात्री देवता आहेत. त्या देवतांचा संबंध सृष्टीशी आहे. सृष्टीचे अधिष्ठान परमात्मा आहे. परमेष्टी - समष्टी - व्यष्टी - सर्वत्र परमात्माच आहे.

सम् + नि + वि + स्था

(१५) सन्निविष्टः - अंतर्यामी, हृदयात रहाणारा.
सृष्टीच्या कणाकणात भगवंत भरून राहिला आहे.
स्मृती - स्मरण. संसाराचे चिंतन, परमात्म्याची स्मृती.
नव्याचे चिंतन, जुन्याची स्मृती.
स्मृती म्हणजे चित्ताची पाचवी वृत्ती आहे.
ज्ञान - आत्मज्ञान.
अपोहन - मानवाच्या वृत्तीत रहाणारे संशय, विपर्यय इ. वृत्तिदोष विचारांच्या द्वारे घालवणे म्हणजे अपोहन.
आत्म्याचा बोध झाला की मनुष्य त्रिगुणात रमत नाही. त्याचे अज्ञान संपते.

Notes

SUNDAY 23

www.madhaveeraghuveer.com

चंद्रशाखान्याय

वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो - सर्व वेदांद्वारे जाणण्यास योग्य तत्त्व - चैतन्यतत्त्व, सत्तत्त्व.

सगळ्या प्रधान वैदिक देवता म्हणजे एकाच परमात्म्याची अभिव्यक्ती आहेत.

वेदान्तकृत - म. व्यास, जगद्गुरु शंकराचार्य हे सर्व भगवंताचेच अंश आहेत.

श्लोकार्धेन प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः।
परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥

अहमेव वेदवित् - सर्व तत्त्वज्ञान, सर्व चराचर हे भगवंतापासून निर्माण झाले. त्यामुळे सर्व वेदांचा जाणता भगवंत असणार हे उघड आहे.

चंद्राची कोर दाखवण्यासाठी जशी झाडाची फांदी दाखवावी लागते त्याप्रमाणे भगवंताचे यथार्थ ज्ञान होण्यासाठी इतकी विशेषणे किंवा उपाधी वापराव्या लागल्या.

(१६) या सृष्टीत क्षर आणि अक्षर असे दोन प्रकारचे पुरुष आहेत त्यामध्ये सर्व प्राण्यांच्या शरीराला क्षर आणि जीवात्म्याला अक्षर असे म्हटले आहे. पुरुषोत्तम या दोन्हींच्या पलीकडे आहे. तो नित्य आहे, शुद्ध आहे.

देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्य !

(१७) उत्तम पुरुषाचे वर्णन - उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः
उत्तम पुरुष तर निराकार आहे. तो तिन्ही लोकात

Notes

महावाक्य तत्त्वादिके पंचिकर्णे
खुणे पाविजे संतसंगे विवर्णे
द्वितीयेसी संकेत जो दाविजेतो
तया सांडुनी चंद्रमा भाविजेतो ॥

व्यक्त अव्यक्ताच्या पलीकडे.
सदसच्चाहमर्जुन
धर्म x अधर्म
भूत x भविष्य | अतीत

दोन्ही पुरुष असती लोकी । क्षराक्षर बोलिजेती ।
सर्व भूत क्षर म्हणती । अक्षर कूटस्थ बोलिजे ॥

2011	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M
OCT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31

श्र - जिवासंगे जन्मे मृत्यु जोड जन्मजाल।
दिसे भासते ते सारे विश्व नाशिवंत।

नित्य अलिप्त, साक्षीरूपाने आहे. | नाट्यगृहातील दिवा प्रकाशित करतो.

प्रवेश करून सर्वांचे धारण पोषण करत असतो. आणि त्याला अविनाशी परमेश्वर व परमात्मा असे म्हटले जाते. माया व मायाकार्यरहित असा तो आहे.

(१८) आता आपण पुरुषोत्तम का आहोत हे भगवंत सांगत आहेत. मी नाशवंत जडवर्ग क्षेत्रापासून दूर सर्वथा पलीकडे आहे. आणि मायास्थित अविनाशी जीवात्म्याहूनही उत्तम आहे. म्हणून लोकात आणि वेदात 'पुरुषोत्तम' म्हणून प्रसिद्ध आहे.

अनात्मा - देहालाच सर्वस्व मानणारा.
जीवात्मा - प्रपंच बंधनात असणारा पण 'देह म्हणजे मी नव्हे' हे समजणारा.
शुद्ध आत्मा - चित्तशुद्धीने स्वरूप ओळखणारा आणि या सर्वांच्या अतीत असणारा तो.
परमात्मा - पुरुषोत्तम.

या पुरुषोत्तमाचे यथार्थ स्वरूप जो जाणतो, त्याला कोणते दिव्य फळ मिळते?

(१९) याप्रमाणे तत्वतः जो ज्ञानी पुरुष मला पुरुषोत्तम समजतो, तो सर्वज्ञ पुरुष सर्व रीतीने निरंतर मज वासुदेव परमेश्वरालाच भजतो, त्याला एकावरून सर्व वस्तूंचे ज्ञान होते.
नाही धावावे लागत। एक शितें कळे भात। तुकाराम महाराज.

Notes

कृतकृत्य - कृतं कृत्यं कर्तव्यं येन सः कृतकृत्यः।
कृतार्थ - ज्याने चारी पुरुषार्थ साधले असा।

T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	NOV

सोऽहं अनुभूति - ईश्वरी अंशामध्ये सामावणे. अहंशून्य होणे

www.madhaveerraghuveer.com

पुरुषोत्तमाच्या यथार्थ तत्त्वाला जाणले की मोक्षरूप फळ प्राप्त होते. या गुह्यतम ज्ञानाची, शास्त्राची स्तुती करून भगवंत उपसंहार करतात.

हे निष्पाप अर्जुना! तुला हे अति रहस्यमय गुप्त ज्ञान सांगितले. याचे तत्त्वतः ज्ञान करून घेतल्याने मनुष्य ज्ञानवान व कृतार्थ होऊन जाईल.

(अनु) शासनात् त्रायते इति शास्त्रम्।

खरोखर गीता हे शब्दपांडित्याचे शास्त्र नाही तर ही गीता संसार जिंकणारे शास्त्र आहे. या गीतेची अक्षरे म्हणजे आत्म्याला प्रकट करणारे मंत्र आहेत.

हा पंधरावा अध्याय म्हणजे ज्ञानमंदिराचा कळस आहे. हे गुह्यातिगुह्य शास्त्र जन्मजन्मांतरी मला उलगडू दे. मला ज्ञानारूढ होऊ दे. आणि त्या पुरुषोत्तमाची प्रचीती येऊ दे. अशीच भगवान योगेश्वर श्रीकृष्णाच्या चरणी प्रार्थना!

आत्मस्वरूप सूक्ष्मातिसूक्ष्म

निर्गुण, निराकार, निरुपाधिक, निर्विशेष, निरवयव निराकार, अंतर्बाह्य प्रकाशरूप, कूटस्थ, असंग, चिद्रूप, साक्षीचैतन्यस्वरूप आहे.

www.madhaveeraghuveer.com

Notes

2011	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M	T	W	T	F	S	S	M
OCT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31